

„ДОБРОМИР ХРИЗ, КОЙТО ВЛАДЕЕШЕ ПРОСЕК И СТРУМИЦА“

Тома Томов

Всеки, който по един или друг повод се е докосвал до историята на Струмската област през 90^{те} г. на XII в. е откривал, че тя е тясно свързана с личността и действията на Добромир Хриз. Твърдението, срещащо се в по-старите исторически трудове, че Хриз и севастократор Стрез, другият владетел на Просек, са една и съща личност, е отдавна аргументирано отхвърлено в научната литература и повторното разглеждане на този проблем тук е съвсем излишно¹.

Всичко, което знаем за Добромир Хриз, дължим на перото на Никита Хониат. За първи път той споменава за Хриз, когато говори за събитията от началото на 1198 г. и дава някои кратки сведения за ранната му дейност. В своята „История“ Хониат го назовава само Хриз (Χρύσος)², докато в надслова на една своя реч от март или април 1202 г., посветена на Алексий III,

¹ Пръв срещу подобна идентификация се обявява К. Николаевич. Српски Комнини. - Гласник, XII, 1860, с. 432 бел. 3. През 1909 Н. Радойичич публикува специална статия (О некима господарима града Просека на Вардару. Летопис Матице српска, LXXXV (259), 1909, 1-19; 32-40), в която окончателно разрешава проблема, подчертавайки необосноваността на подобна идентификация. Към тези двама автори се присъединява и П. Мутафчиев. Владетелите на Просек. - В: Сборник на БАН, 1, 1913, 51-54.

² *Nicetae Choniatae Historia*, ed. J. A. van Dieten, Berolini et Novi Eboraci, 1975, p. 487. 61 (нататък *Choniates*, *Historia*).

„Добромир Хриз“ (Δοβρομiρoς Χρiςoς).³ Според византийския историк, Хриз бил „... влах по произход и дребен на ръст“.⁴ Като се изхожда от значението на етнонима, използван от Хониат, в научната литература по принцип се приема, че неговият произход трябва да се търси сред българското население, живеещо в земите на север от Стара планина до р. Дунав, т.е. днешна Северна България⁵.

3 *Nicetae Choniates Oraciones et epistulae*. Rec. J. A. Van Dieten, Berolini et Novi Eboraci, 1972, № IA, p. 106. 14. Подробно за самата реч вж. *F. Grabler. Kaisertaten und Menschensich-sale im Spiegel der Schönen Rede. (Byzantinische Geschichts schreiber, Bd. XI)*, Graz, 1966, p. 15; *Dieten, Erdtuterung*, 129-136. Срв. също *J.-Cl. Cheynet. Pouvoir et contestation a Byzance (963-1210)*. Paris, 1990, № 186. За името на Хриз вж. *H. Радојчић. О некима господарима града Просека на Вардару. Летопис Матице српска, LXXXV (259)*, 1909, с. 7 сл.; *Мутафчиев. Владетелите*, 6-8; *В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. III, С., 1940 (преизд. 1994), с. 220 сл., бел. 4.*

4 *Choniates, Historia*, p. 487. 61 “Ἦν δ’ ὁ Χρiςoς οὗτος Βλiχoς τὸ γένoυδ”.

5 В началото названието „власи, влах“ не посочва никаква етническа принадлежност. Никита Хониат, който очевидно е познавал добре българските земи и самите българи, използва като обозначение за българите от източен Хемус псевдокласическото име „мизи“, добавяйки, че ги наричали също и „власи“ поради основното им занимание – отглежд на добитък: *Choniates, Historia*, p. 368. 51. ☞

ни е оставил една доста смътна картина за началото на политическата дейност на Хриз преди 1198 г., която ни изправя пред значителни трудности. Самовъображението би могло да запълни оскъдността на информацията, но то от своя страна е причина за появата на разнородни, често противоречиви предположения. Много често в литературата се посочва, че ранната дейност на Хриз започва още от 1186 г., т.е. началото на въстанието на Асеновци.⁶ На времето още В. Г. Васильевский обръща

κατὰ τὸν Αἴμιον τὸ ὄρος Βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται ...". Срв. също *Ив. Дуйчев*. Македония в българската история. С., 1941, с. 17, 19; *Ив. Дуйчев*. Въстанието в 1185 г. и неговата хронология. – ИИБИ, VI, 1955, с. 45; *Мутафчиев*. Владетелите, с. 17 според когото с етнонима „влах“ Хониат обикновено обозначава населението от Северна България (Мизия), в противен случай, казва той, Хриз би следвало да бъде наречен „българин“ т.е. произходът му да се търси сред обитателите на жупните и югоизточни български земи, от които през XI-XII в., била сформирана византийската тема България. Сходно, но с малко по друг смислов нюанс е становището на П. Коледаров (Името Македония в историческата география. С., 1985, с. 50, 76; Народният дележ на „Горна“ и „Долна“ земя и схващането у българите за единната цялост на своята родина. – МПр, 14, 1991, № 1, с. 90), който под „мизи“ разбира обитателите на Горна земя (= някогашните провинции Горна и Долна Мизия, т.е. тема Паристрион), а под „българи“ – тези в Долната земя, съставляваща катепанство България. Към мнението на П. Мутафчиев се придържат В. Н. Златарски (История, III, с. 120), който определя Хриз като „българин от северна България“, П. Павлов (Добромир Хриз. – В: Кой кой е в средновековна България. С., 1994, с. 93) и Хр. Димитров (Македония, с. 93). Срещу подобно „крайно произволно заключение“ се противопоставя *Р. Радий*. Областни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века. – ЗРВИ, XXIV-XXV, 1986, с. 194; *Г. Г. Литаврин*. България и Византия в XI-XII вв. С., 1987, с. 354, бел. 9.

⁶ Начало на подобно становище поставя Ф. Успенский (Образование, с. 179), който вярвал, че Хриз е виден сподвижник

кариера преди 1195 г. (похода на Асен I в Средна и Долна Струма) е доста тъмно.⁷ Макар и въз основа на наличните сведения да не може да се определи точно нейното начало, за най-приемлива според нас трябва да се приеме хронологията, според която първите белези на политическа активност на Хриз се търсят в 1195 г.

на Асеновци и го идентифицира с „jupanus vel satrapa Bulgariae“ на Ансберт. До сходни предположения достигат Й. Иванов (Северна Македония. Исторически издирвания. С., 1906, с. 210) и П. Мутафчиев (Владетелите, 16-17). Според последния, Хриз още от началото на въстанието подкрепял Петър и Асен и като „водител на дружина ... и техен агент“ действувал в Северна Македония, а по-късно поради действията на Исаак II Ангел връзката му с центъра на въстанието било отрязана и той бил принуден „да мине на страната на ромеите“. На друго място Мутафчиев (История на българския народ. С., 1992, 279) дори казва, че още през 1186 г. Асеновци изпратили Добромир Хриз с 500 души в Македония за да „изтръгне от византийците Струмската област“. Ранната хронология на двамата автори се основава на погрешната идентификация на Добромир Хриз с Ансбертовия „jupanus vel satrapa Bulgariae“. Необходимо е да припомним, че подобен възглед е опроверган убедително от В. Н. Златарски (Ансбертовият „сатрап или жупан на България“ не е бил Добромир Хриз. – ГСУ, ИФФ, 29, 1933, № 6, 1-20; Срв. също *Златарски*. История, III, с. 18). В по-ново време предположението на Ф. Успенский е реабилитирано от Т. Томоски (Историја на македонскиот народ. Књ. I. Од предисториското време до крајот на XVIII век. Скопје, 1969, с. 180; *Същият*. Средновековни градови во Македонија мйгу реките Вардар, Брегалница и Лаковица, Годишен зборник, 4 (30), Скопје 1978, 272-274). Сходни предположения се откриват у *Историја народа Југославије*. Т. I. Београд, 1953, I, с. 342, *J. Hoffmann*, Rudimente der Territorialstaaten im byzantinischen Reich (1071-1210), Miscellanea Byzantina Monacensia 17. München, 1974, 47, 90 и *Г. Цанкова-Петкова*. България при Асеновци. С., 1978, с. 43.

⁷ *В. Г. Васильевский*. Критические заметки: Образование второго болгарского царства Ф. Успенского, Одесса 1879. – Ж 204, 1879 (отпечатък), 61. ¶

сведения, с които разполагаме, можем да предположим, че Добромир Хриз бил един от важните сподвижници на Асеновци, който след големия поход на Асен в долината на Струма бил назначен за комендант в крепостта Струмица (намираща се в югозападния край на Струмишката котловина) и разполагал с гарнизон от 500 души⁹.

Възползувайки се от обстоятелството, че управлявал една област, разположена достатъчно далеч от

⁸ История на България, III, с. 131.

⁹ Мутафчиев. Владетелите, с. 17 определя Хриз като сподвижник на Асеновци и техен воевода; В. Н. Златарски (История, III, 122-123) допълвайки текста на Никита Хониат с вариант на неговия ръкопис (В: Monacensis graecus, № 450 от XIV в. За този ръкопис вж. Dieten. Einleitung, р. XXXIII-XXXIV) смята, че Хриз бил назначен за комендант на Струмица от Асен I и останал верен на търновския цар до убийството му от Иванко през 1196 г., а след това станал самостоятелен, но възкачването на Калоян на престола през 1197 г. го накарало да признае върховенството на императора. Сrv. още *Ив. Божилов* и *В. Гюзелев*. История на средновековна България VII – XIV век. Т. I. С., 1999, с. 442 (*Ив. Божилов*); *Хр. Димитров*. История на Македония през средновековието. С., 2001, с. 94; *Радић*. Областни господари, с. 196. За крепостта на Струмица, която още не е изследвана достатъчно вж. *Иванов*. Северна Македония, 210-211; *Тълкова-Займова*. Крепости и укрепени градове, с. 52; *Н. Овчаров*. История и археология на Вардарска Македония през XIV в. С., 1996, 98-100.

План на крепостта Просек

в една или друга форма. Убийството на Асен I и настъпилите смутове в столицата му предоставили благоприятен случай да скъса с Търново и да се обяви за независим владетел на Струмица и нейната област. По думите на В. Н. Златарски крепостта Струмица била важен стратегически пункт и възел на пътищата за Солун на юг, за Овче поле – Скопие на север и на изток по долините на реките Струмица и Струма за Южна Тракия¹⁰. След като „вдигнал оръжие“ срещу Асеновци и отхвърлил пряката им зависимост, за да укрепя позициите си, Хриз станал съюзник на ромеите¹¹. Този съюз обаче не бил искрен, защото той започнал да извършва набези и да опустошава районите около Сяр и бреговете на р. Струма. Нещо повече, отново започнал да подкрепя действията на своите сънародници, поради което бил хванат и затворен от ромеите¹². Освобождаването му очевидно съвпадало със събитията, разиграли се в Търново след смъртта на Петър¹³, и е свързано с политиката на Алексий III Ангел да създава управлявани от противници на Асеновци „буферни зони“ по границата с България.¹⁴ След като дал клетва за вярност пред императора,

10 Златарски. История, I, 2, с. 732.

11 Choniates. Historia, p. 487. 63-64: „... αὐτῶν ἀράμενος ὄπλα μεθ' ὧν εἶχε πεντακοσίων ὁμογενῶν, καὶ Ῥωμαίων γεγονὸς ἔνσπονδος“.

12 Choniates. Пак там. В. Н. Златарски (История, III, с. 124) счита, че причината за затварянето на Хриз са преговорите му с Калоян.

13 За К. Иречек История на българите. Под ред. П. Петров. С., 1999, с. 242, Златарски. История, III, с. 123 и Мутафчиев. Владетелите, с. 25 причина за осовобждаването на Хриз и изпращането му в Струмица са ромейските опити да защитят пограничните области. Към тяхното становище се присъединява и Радих. Областни господари, с. 196. Павлов. Добромир Хриз, с. 93.

14 Павлов. пак там.

Но този „лесно променлив хамелеон“¹⁵ не оправдал възлаганите на него от императора надежди и отново показал, че нямал желание да се подчинява на силна централна власт. За да постигне самостоятелност спрямо българската и ромейската власт, Хриз прибегнал към лавиране между двете съперничаещи си сили, което е най-характерния белег за неговата кариера. В зависимост от обстоятелствата, умело се присъединявал към онзи, който доминирал в момента. Към 1198 г. струмишкият управител се оказал въввлечен в политическата орбита на новият български владетел Калоян (1197-1207), който признал на властолюбивия си съюзник правото на самостоятелност, отлагайки присъединяването на земите му към българските предели за по-добри времена¹⁶. В стремежа си да разшири своята територия и възползувайки се от нестабилността в империята, Хриз започнал да „... причинява злини на съседните ромеи“¹⁷. През пролетта на 1197 г. Алексий III Ангел цели два месеца се готвел в Кипсела за поход срещу него, но най-накрая поради присъщата му „леност“ и семейни

15 Choniates. Orationes, № IA, p. 108. 14: „... ἀλλοπρόσαλλος καὶ χαμαιλέων“.

16 Мутафчиев. История, с. 281: „... в съгласие с Калоян подновил неприятелствата си и Добромир Хриз“. Д. Ангелов (Македония през средновековието. – В: Македония. История и политическа съдба. Т. I. От Античността до 1912 г. Под ред. П. Петров, Ст. Загора, 1994, с. 88), смята, че Калоян използвал методите на византийската дипломация за да привлече на своя страна „противникови пълководци“. Димитров. Македония, с. 95; Божилов. Асеновци, I, № 3, с. 45; История, I, с. 442 (Ив. Божилов).

17 Choniates. Historia, 487. 69: „... τοῖς ἐκ γειτόνων Ῥωμαίοις καὶ τοῖς ἐκ ἀδυσώπητων“.

Изненадващото решение на императора да прекрати похода, дало възможност на Хриз да разшири владенията си като на изток чак до областта на Сяр, а на запад до р. Вардар и преместил резиденцията си от Струмица в непристъпната крепост Просек (дн. Градец), разположена върху скала на левия бряг на р. Вардар над клисурата Демиркапия¹⁹. Крепостта преграждала важната вардаро-

18 Радич. Областни господари, 197-198, 199, бел. 20.

19 *Choniates. Historia*, p. 502. 12-13: „... καὶ φρούριόν τι ἀπολαβὸν λεγόμενον Πρόσακον ἐς τυραννεῖον ἑαυτῷ κατεσκεύασε, κρατύνας παντοίως τὸ ἔρμα“; *Choniates. Orationes*, № IA, p. 106; *Theodoros Scutariota Σύνοψις χρονική*, ed. C. N. Sathas. Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, VII, Venetia-Paris, 1894, p. 422; *Ioannis Cantacuzeni ex-imperatoris historiarum libri IV*. Ed. L. Schopen, I-III. Bonnæ, 1828, 1831, 1832, II, p. 257. 17-18: „ὁ δὲ Πρόσακος οὗτος φρούριόν ἐστὶ καρτερώτατον ἐπὶ λόφου ἰδρυμένον“. В. Н. Златарски (История, III, с. 125) смята, че главната причина провалянето на кампанията е отмятането на Иванко и порадитова предлага годината 1198. Неговата хронология е възприета от История на народа Югославије. Т. I. Београд, 1953, с. 343; Византийски извори за историја на народа Югославије. Т. IV. Београд, 1971, 158 бел. 175, 234; История на България, III. Второ българско царство. С., 1982, с. 132. Подобно твърдение е неприемливо, тъй като „измяната“ на Иванко е станала през 1199 г. От друга страна Ч. Бранд (*Byzantium Confronts the West*. Cambridge, Mass., 1968, 126-127) датира похода през лятото на 1196 г. Според П. Мутафчиев (*Владетелите*, с. 27) походът е станал през есента на 1197 г., а причина за неуспеха му е приближаващата зима и разрешаването на някои дворцови интриги. Към това мнение се придържа и Р. Радич (*Областни господари*, с. 198). За крепостта Просек вж. Т. Томоски. Исправки и дополнения на някои карти от средновековната историја на Македонија. – ГЗФФУС, VII, 1954, № 9, с. 114, бел. 6; Бл. Алексова. Просек-Демир Капија. Словенска некропола у Македонији. Скопје-Београд, 1966; Т. Томоски. Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лаковица. – Годишен зборник, IV (30), 1978, 270-277; V. Kravari. Villes et villages de Macédoine occidentale. Paris, 1989, p. 149; Н. Овчаров. История и археология на Вардарска Македония през XIV в. С., 1996, 79-85. Вероятно името идва от

това място минавала през голяма природна преграда, създадена от Демиркапийската клисура²⁰. Освен това през Просек, имало и друг важен път, който започвал от Родосто, вървял през Родопите, пресичал долните течения на реките Места, Струма и Вардар и достигал до Скопие. Интересна аналогия за този стратегически пункт прави Йоан Навпактски в едно писмо до Теодор Ласкарис, оприличавайки крепостта на щит, по-здрав и от Аяксовия²¹. Според Никита Хониат Просек бил изоставен от византийците поради страх от българите, след което Хриз го овладял и укрепил²². Територията, намираща се в ръцете на Добромир Хриз, се простирала на запад и на юг до границата на Прилепската тема, на север – до границата на Скопската тема, а на изток и югоизток – до провинциите Струмица и Малешево с Мородвизд²³. Не е ясно как Хриз е организирил властта в своите земи – дали е премахнал „ромейските“ закони

Ολύρικῶ, което означава „проходимо място в планина“. За това вж. у М. Vasmer. *Die Slaven in Griechenland*. – *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philologische-historische Klasse*, IV, 12, Leipzig, 1941, S. 200; Л. Тасева. Българската топонимия в гръцки и сръбски средновековни документи. С., 1998, с. 113.

20 История на македонскиот народ, I, (Т. Томоски), с. 181; Н. Овчаров. Цит. съч., с. 30.

21 *Epirotica*, с. 244. 21.

22 *Choniates. Historia*, p. 502. 14-15. Причината за изоставянето на града от ромеите Т. Томоски (*Историја на македонскиот народ*, I, с. 180) вижда във верноподаничеството на местното население, а Р. Радич (*Областни господари*, с. 199, бел. 18) в многобройните и чести български нападения. Според Н. Овчаров. Цит. съч., 80-81, не е ясно, кога ромеите изоставят крепостта, но предполага, че това е станало с началото на ранновизантийско време.

23 Вж. Фиг. № 1 от Приложението.

аналогия с Иванко, че той също е приемал на служба свои сънародници²⁵. Ако пък приемем твърденията на Хофман, то действащата дотогава данъчна система е била запазена²⁶. На следващата година (1198) обаче, със силна войска, включваща и наеман селджукски отряд, императорът се отправил към владенията на Хриз²⁷. Последният, като научил за настъпващата ромейска войска, се затворил в Просек и се приготвил за отбрана. Ромеите, които не били подготвени за обсада, положили големи усилия, но не успели да преодолеят защитата на непристъпната твърдина²⁸. Императорът се убедил, че е безполезно да се щурмува крепостта, влязъл в преговори с Хриз и го признал за владетел на Просек, Струмица и околните земи т.е. земите, които владееел преди това²⁹.

24 Историја на македонскиот народ, I, (Т. Томоски), с. 181.

25 *Радић*. Областни господари, с. 202.

26 *Hoffmann*, *Rudimente*, p. 122.

27 *Мутафчиев*. Владетелите, с. 27; *Радић*. Областни господари, с. 199, бел. 20. *Васильевский*. Критическите замечки, С. 64 приема, че годината е 1199, следван от В. Н. Златарски (История, III, с. 129) с уточнението, че походът е извършен през юли-август. Впоследствие тази година е възприета от много автори. Срв. напр. Историја на народа Југославије, I, с. 343; Историја на македонскиот народ, I, (Т. Томоски), с. 181; История на България, III, с. 132; ВИНУ, IV, с. 158, бел. 172 и др. По-ранна, но според нас погрешна, хронологија е предложена од Ч. Бранд (*Byzantium*, p. 128), којто настоява за лятото на 1197 г. Нај-приемлива и съответствуваща на логиката на събитията е датировката предложена од К. Иречек (Историја Срба. Прв. Ј. Радонић, дял I (до 1371), Београд, 1922, с. 209) и П. Мутафчиев (Владетелите, с. 27) – лятото на 1198 г.

28 *Ангелов*. Македонија, 89-90; *Радић*. Областни господари, 199-200.

29 *Choniates*. *Historia*, p. 507. 55-56: „... τοῦ τε οὖν Προσακου καὶ τῆς Στρουμίτζης καὶ τῶν χωρῶν τῶν περὶ Χρῖσω ἐξίσταται

страна и за да обезсилат сџуза му с Калоян, Алексий III Ангел предложил на просекският владетел за сџруга представителка на императорското семејство. След заврџането си в столицата, императорџт изпџлнил последната клауза од договора и изпратил на Добромир Хриз дџщерята на протостратор Мануил Камица³⁰.

На прџво време Добромир Хриз останал верен на сключеният договор и не подкрепил разбунтувалият се през 1199 г. пловдивски управител Иванко. През 1200 г. ромеите успели да заловят Иванко с измама и след неговата екзекуција сполучили да си вџрнат крепостите, които дотогава били в неговите рџце. По-сџщото време (1200-1201 г.) Добромир Хриз отново станал враждебен кџм императора. Повод за това дал отказџт на Алексий III Ангел да откупи един од нај-добрите тогавашни византијски пџлководци, протостратор Мануил Камица (плениен и изпратен в Тџрново од Иванко). Веројатно, по внушение на самият Калоян Добромир Хриз откупил плененият протостратор³¹. Като опитен дипломат

...”. В един од рџкописите на Никита Хониат сџвсем определено се казва, че инициатор за започване на преговорите бил Добромир Хриз – *Choniates*. Пак там, (под линија): „Ὁμῶς καὶ οὕτως ἔχων ὁ Χρῖσος ἐς ζυμβάσεις ἐτρέλετο καὶ δεῖται τοῦ βασιλέως κατὰ συγχώρησιν αὐτοῦ κατέχειν τὸν Πρόσακον”. Може би една од причините за бџрзото сџгласие на императора да започнат мирни преговори с Хриз е голямото куманско нашествие в Тракия, достигнало до околностите на самата византијска столица. Срв. сџщо *Радојчић*. О некима господарима, с. 7, 10; *Златарски*. История, III, с. 131 и сл.; *Мутафчиев*. История, с. 280; *Ангелов*. Македонија, с. 90; *Радић*. Областни господари, с. 200.

30 *Радојчић*. О некима господарима, с. 10; *Златарски*. История, III, 128-131; *R. Guillard*. *Etudes de titulature et de prosopographie byzantines*. – REB, VII, 1949, p. 163; ВИНУ, IV, с. 158 бел. 192; *Радић*. Областни господари, с. 201.

31 *Златарски*. История, III, с. 139 сл. Противно на: ⚡.

Хриз на своя страна. Той се стремил да използва двамата отцепници като прикритие на собствените си действия³². Още с идването си в Просек³³ бившият протостратор се заел да отмъщава на императора, който междувременно бил конфискувал в своя полза огромните му имоти. Най-напред двамата с Хриз се насочили на запад и юг от Просек и овладели Пелагония, Прилеп и околните земи; след това Камица в самостоятелна акция през Тесалия стигнал до Средна Гърция и Пелопонес³⁴. Изглежда,

мнение е изказано у ВИИН, IV, с. 236, както и от *Радић*. Областни господари, с. 213 и *Аџиевски*. Пелагонија, с. 119.

32 Този факт намира потвърждение в една алегория на Никита Хониат (*Choniates*. *Orationes*, № IA, р. 111. 12), който казва, че василевсът успял да „... разкъса тройно въже“ (... *σχοινίον ἐπανήλθε διαλυσάμενος* ...) и да прогони „звяра с трите образа“ (*θηρίο τοῦ τριόρφου*). На друго място (*Orationes*, № IA, р. 108. 5) пък твърди, че Камица „... τὰς ὀλεθρίας ἐντολάς τοῦ βαρβάρου [Калоян б.а.]“. Според П. Мутафчиев (Владетелите, с. 40) движението на Хриз и Камица „внесяло разстройство във вътрешния живот на Византия, разколебавало е нейното положение във всичките нейни области на запад и е ангажирало там нейните военни сили“, а В. Н. Златарски (История, III, с. 139) посочва, че Калоян по този начин е искал „... да отслаби властта и изобщо силата и значението на ромеите в югозападните български земи“. Срв. също *Ф. И. Успенский*. Образование Второго Болгарского царства. Одесса, 1879, 206-207; *Ив. Божилов*. Цар Калоян (1197-1207). – В: Военно-исторически сборник, т. LI, 1982, с. 134; *Същият*. Фамилията Асеневци (1186-1460). С., 1994, I, № 3, с. 45.

33 *Choniates*. *Orationes*, № IA, р. 108. 1-3: „... καὶ ὡς λίθος ὀκρίσεις ἐκ τῶν τοῦ Αἴμου ἀκρωρειῶν ταῖς τῶν ἡμετέρων χωρῶν καταρραγεῖς κοιλότησιν εἰς κεφαλὴν γωνίας καὶ εἰς ἀκρόγωνον εἰς κείσεσθαι“.

34 *Choniates*. *Historia*, р. 534. 60-62. За хронологията на борбата на Хриз и Камица вж. *Васильевский*. Критические заметки, 67-68; *Успенский*. Образование, с. 197; *Радојчић*. О некима господарима, с. 13; *Мутафчиев*. Владетелите, с. 34 сл.; *Златарски*. История, III, с. 137 сл.; *Жиречек*. Историја Срба, I, с. 209; *Ив. Дуйчев*. Проучвания върху българското средновековие.

се установил в Тесалия³⁵. Положението на Алексий III Ангел било доста тежко и деликатно, тъй като освен към Добромир Хриз и Мануил Камица, бил принуден да насочи вниманието си и към новия управител на Смоленската тема, Йоан Спиридонаки, който започнал метеж срещу Константинопол, но бил разбит от императорските войски и територията отново била върната към империята³⁶. Едва към 1202 г. ромеите се справили с Хриз и Камица. Първата грижа на императора била да разкъса съюза между двамата. За тази цел той предложил на Хриз нова съпруга – вдовицата на Иванко Теодора, дъщерята на севастократор Исаак. В замяна Хриз се отказал от съюза си с Камица (чийто бунт бил потушен в края на 1201 г.) и върнал Пелагония и Прилеп на императора³⁷. Но Алексий

– СББАН. XI-1, С., 1945, с. 43; *Цанкова-Петкова*. България при Асеневци, с. 44; *Ангелов*. Македония, с. 90.

35 Според П. Мутафчиев (Владетелите, с. 30) в този поход Хриз разширил своята власт от Сяр до Прилеп на запад, а на север опирал до границата на Търновска България.

36 За този метеж вж. *Choniates*. *Historia*, р. 534. 64 - 535. 85. Виж също статията на *В. Н. Златарски*. Родопският управител Иван Спиридонаки. – В: Родопа и Родопската област. В чест на Ст. Шишков за 70 години от рождението му. София-Пловдив, 1935, 31-33; *Същият*. История, III, с. 140 сл. Д. Дечев (Где са живели смоляните? – В: Сборник в чест на В. Н. Златарски, С., 1925, с. 51 сл.) убедително локализира θέμα τῶν Σμολένων по р. Места, като доказва, че в нейния състав са влизали областта на Разлог, Неврокопско и Драмско. Според него темата е била образувана веднага след завоюването на България. Той също допуска, че поради географското разположение на темата, нейният управител е могъл да влезе във връзка и да разчита на помощта на Добромир Хриз.

37 *Choniates*. *Historia*, р. 535. 85-90: „ὁ γὰρ βασιλεὺς ἄλλαις τε μεθόδοις ἐχρήσατο μετ' ὑποουλίας μετιῶν τὸν Χρῦσον ... καὶ τοῦτ' ... μεθοδεύμασιν ἀνασώζεται Πελαγονίαν καὶ Πρίλαπον ...“; *Choniates*. *Orationes*, № IA, р. 109. 26: „... χωρῶν καὶ πόλεων ὑπεξίστατα“

връщане от Тесалия, чрез измама овладял крепостта Струмица, въпреки споразумението си с Хриз³⁸. Към този успех Алексей III Ангел добавил и сключването на мир с Калоян³⁹. Проблемите свързани с мирният договор

Пелагонийската област и Прилеп. Срв. Мутафчиев. История, с. 281. Дуйчев. Проучвания, I, с. 98; Hoffmann, Rudimente, p. 50; Brand. Byzantium, p. 133; ВИНН, IV, с. 236, бел. 75, 238, бел. 89 (Б. Ферјанчић); Радич. Областни господари, 203-205; Историја, I, с. 182; К. Ациевски. Пелагонија во средниот век. Скопје, 1994, с. 119.

38 Choniates. Historia, p. 535. 95: „τότε δὲ καὶ τῆς Στρουμμίτιδος ἐκράτησεν, ἀπάτη κἀνταῦθα τὸν Χρῦσον ...“; Choniates. Orationes, № IA, p. 110. 2: „... ἃ σοὶ πάρεργον ὁδοῦ πρὸς τῆρας συνήραντο μικροῦ καὶ ἀόρνου πόλεως [Струмица]“. Според сведенията на Никифор ХризOVERГ тази акция се датира през 1201 г. Мутафчиев. Владетелите, 39, без да познава този извор, предполага, че Хриз изгубил през с.г. всички свои владения. Но подобна теза ружва, ако вземем под внимание думите на ХризOVERГ (цитиран по Дуйчев. Проучвания, I, с. 103, бел. 1): „... ἢ μᾶλλον ὡσπερ εἰρκτὴν τὴν ἀποκρήμνοις ἐστιβασμένην λίθοις, ἐκεῖνην καλιᾶν ἐν ὄρεσιν αὐτῶ ἀλεκλήρωσας ῥ ὡς ἐν φθορᾷ γούν ἐκεῖνος τῷ λυπρῷ φρουρίῳ [Просек], κάθειρκτος ὢν ὁμόφυλον [Калоян] ἐχέτο τὸν εἰρκτοφύλακα ...“. Струва ми се, че тези редове не оставят съмнение, че след загубата на Струмица, Хриз се оттеглил в Просек и следователно не е загубил всичко. Нека си припомним също, че в своята „История“ Никита Хониат говори единствено за превземането на Струмица. За събитията вж. също Brand. Byzantium, p. 126 sq.; П. Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава. Т. II. (1186-1396). С., 1989, с. 42; Zdr. Pjakov. La region de la Moyenne Struma aux XIII – XIV siecles. – BHR, II, 1986, p. 57; Димитров. Македония, с. 95.

39 За годината през която е сключен мирът, има противоречия. Договорът според П. Мутафчиев (Владетелите, 39-41), без да познава словото на Никифор ХризOVERГ, бил сключен през лятото на 1201 г. Ив. Дуйчев (Проучвания, I, 99, бел. 2, 108) въз основа на податките у ХризOVERГ го отнася към края на 1201 г. Към тази датировка се придържа и П. Ников (Българската дипломатия от началото на XIII в. – БИБ, I, 1928, № 3, с. 87; Северозападните български земи през средните векове. – БИБ,

изказвани различни мнения. И в този случай състоянието на проучванията се дължи преди всичко на характера на наличните извори. За съжаление не са ни известни клаузите на договора, тъй като Хониат само отбелязва, че императорът „постигнал мирен договор с Йоан“.⁴⁰ Необходимо е да се изтъкне, че сухата бележка на византийския историк не може да бъде контролирана от друг съвременен извор и така се дава възможност за предположения и дори за спекулации. Поради това всички опити за реконструкция на договорните условия се натъкват на значителни трудности. При това положение, единствено историческото въображение и аналогията

III, 1930, с. 122). От своя страна В. Н. Златарски (История, III, 145-147), пропускайки податките за мира в словото на Н. Хониат, настоява за 1202 г. Срв. също Божилов. Асеневци, I, № 3, с. 45; Ив. Божилов. Седем етюда по Средновековна история. С., 1995, с. 161 го определя като „първото споразумение или договор от 1201 или 1202 г.“, сключен между България и Византия; История, I, с. 443 (Ив. Божилов). J. A. Fine. The Late Medieval Balkans. A critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1987, II, p. 32 предлага компромисно късна 1201 или ранна 1202 г.

40 Choniates. Historia, p. 535. 1-2 „... καὶ τὰς πρὸς Ἰωάννην σπονδὰς ἐξεπέρασεν“; Choniates. Orationes, № IA, p. 110. 13: „... καὶ στησόμενον προτείνει σοὶ χεῖρα καὶ σπένδεται“; Златарски. История, III, с. 147-148. Инициативата за сключването на мира според В. Н. Златарски (История, III, с. 146) и И. Дуйчев (Проучвания, I, 98, 101, 104 и посочените извори) принадлежи на Калоян. Божилов. Асеневци, I, № 3, с. 46 предполага, че унгарското нашествие в северозападните български земи и окупацията на Белград и Браничево принудили Калоян да дири мир. В същото време обаче, той смята, че и византийският император имал сериозни съображения за сключване на траен мир с българите. От друга страна за Brand. Byzantium, p. 132 и Fine. loc. cit., главна причина за сключването на мир била оттеглянето на Калоян съюзници – куманите.

на информацията. С малко повече въображение и с едно внимателно вглеждане в съдържанието на похвалните слова на Никита Хониат и Никифор Хризверг към императора, където откриваме доста любопитни податки, можем да стигнем до предположението, че сключването на този договор се е отразило и върху положението на Хриз⁴¹. Изглежда че било постигнато споразумение за борба против него, тъй като за Византия Хриз бил опасен и ненадежден съсед, а чрез стремежа си към пълна независимост се превръщал в значителна пречка за плановете на Калоян да обедини българските земи⁴². Във връзка с това е необходимо да се изтъкне, че словото на Хризверг изцяло разкрива позицията на новите съюзници срещу Добромир Хриз⁴³. В същото време

41 Така е смятал П. Мутафчиев (Владетелите, с. 39). Според него едно от условията на договора е подялбата на Хризовите владения, като Алексей III е получавал Струмица, а Калоян Просек. На друго място (История, с. 281) той твърди, че главното условие на договора било „унищожението на Хръсовото княжество и присъединението на земите му към Българското царство“. В тази посока е и твърдението на Ив. Дуйчев (Проучвания, I, с. 104 сл.), че с превземането на Струмица от Алексей III са изпълнени условията на договора между него и Калоян – ромеите получили Струмица, а българите Просек. На противното мнение е *Успенский*. Образование, 208, 235 стигащ до извода, че договорът не засягал Хриз по никакъв начин, тъй като българският цар едва ли би пожелтал своя съюзник.

42 *Мутафчиев*. Владетелите, с. 39, 41: „преграда за стремежа му да обедини българските земи“. *Дуйчев*. Проучвания, I, с. 104.

43 Ето впрочем какво ни казва то (цитирано по *Дуйчев*. Проучвания, I, с. 102, бел. 3): ἄνῳν οὖν ὁμόγλωττος ὁμογλώττω ἀντάρτη ἀντιστρατεύεται, τῷ ἐκ τοῦ βιοφθόρου κατονομασθέντι χρυσοῦ δομολόγησε γὰρ καὶ τοῦτό σοι τὸ μέρος διακονεῖν καὶ κατὰ τῶν ἐμφύλων αὐτῶν ἀντιμάχου χρηματίζειν, οὖν ἀλλόφυλος, καὶ ἵνα μὴ τῆς ἀνδρείας αὐτὸς ἀπογεύσῃτο, κατὰ τῶν ὁμοφύλων φίλων ἀνδρίζεσθαι. αἵματος δὲ

своя сънародник, Калоян спомагал за отстраняването на един възможен съюзник в борбата си против ромеите. От този момент Добромир Хриз слязъл от историческата сцена, без да е ясна неговата по-нататъшна съдба.

“DOBROMIR HRIZ WHO RULED OVER PROSEK AND STRUMITZA”

Toma Tomov

The article is dedicated to Dobromir Hriz who ruled over the region of Prosek and Strumitsa at the end of 12th and the beginning of 13th cc. This interesting political adventurer acted as an “uncertain chameleon”. One of the characteristics of his political behavior was his struggle against any form of strong central power no matter if Byzantine or Bulgarian. To acquire an independent position Hriz constantly maneuvered between rivaling Byzantine Empire and Bulgaria. This political game presented the essence of Hriz strategy. The strategy worked until Bulgarian ruler Kaloyan and the Byzantine Emperor Alexios III Angelos concluded an agreement which probably was set against the self-willed master of Prosek. Afterwards the cunning local ruler disappeared from the historical stage.

The present paper is based on a critical overview of the existing sources and literature dealing with political life and death of Dobromir Hriz.

проκέκρικευ αἷμα, τὸ τοῦ ἐκείνου αἷμα περὶ τῷ σῶ δηλαδὴ χεσθῆναι ποδί, τὸ τοῦ ὁμοεθνοῦς ἐξαντιπολεμοῦντος τούτου χεόμενον οὕτω καὶ ἡ τῶν ἀλαστόρων τούτων ὁμαιχμία ἢ πρὶν εἰς ἀνταιχμίαν διὰ σοῦ μεταβέβληται”. Срв. също *Мутафчиев*. Владетелите, с. 39.